

ऋग्वेद

मण्डल १०, अनुवाक १२, सूक्त १५८ ।

अष्टक ८, अध्याय ८, वर्ग १६ ।

अनुवाद कर्ता: सञ्जय मोहन मित्तल

Rigveda

Maṇḍala 10, Anuvaaka 12, Sookta 158.

Aṣṭaka 8, Adhyaaya 8, Varga 16.

Translated by: Sañjay Mohan Mittal

There are two independent systems in place for classifying the 10522 Mantras from the Ṛigveda.

The first system has the Mantras broadly classified in Maṇḍalas. Each Maṇḍala has Anuvaakas which are further divided into Sooktas. However it is noteworthy that the Sooktas are numbered independently within a Maṇḍala and their numbering do not reset at the switchover of Anuvaakas. Due to this, many scholars consider Anuvaaka to be redundant and do not use them in their translations. There are a total of 10 Maṇḍalas, 85 Anuvaakas and 1028 Sooktas in the Ṛigveda. The sizes of the Maṇḍalas vary considerably between 429 Mantras to 1976 Mantras. The sizes of the Sooktas vary from 1 Mantra to 58 Mantras.

The second system tries to evenly distribute the Mantras between 8 Aṣṭakas which are further divided into 8 Adhyaayas each. These 64 Adhyaayas are further subdivided into 2024 Vargas. The normal size of a Varga is five Mantras, however, it varies from one to twelve Mantras with either extremes being rare.

Even though the second system does not have the Sookta classification, it honors the sanctity of a Sookta. One Sookta belongs to only one Aṣṭaka and one Adhyaaya. The Mantras from a Sookta may be further grouped into multiple Vargas. The Vargas however, do not mix Mantras from different Sooktas.

Nowadays, Maṇḍala / Anuvaaka / Sookta classification is more popular and has been used in this translation as well. However, the Aṣṭaka / Adhyaaya / Varga is mentioned in the page header for reference, if needed.

सारांश

इस सूक्त में तीनों लोकों के देवताओं से हमारी रक्षा करने के लिए प्रार्थना की गई है । हमारे नयनों की दृष्टि शक्ति बनी रहे । हम सब कुछ अलग अलग पहचान सके परन्तु हमारे मन मे भेदभाव की भावना न हो ।

सोलहवे वर्ग का आरम्भ होता है ।

प्रथम मन्त्र में हमारी रक्षा के लिए तीनों लोकों के देवताओं से प्रार्थना की गई है ।

सौर्यश्चक्षुर्ऋषिः । सूर्यो देवता । २० अक्षराणि । स्वराडार्ची गायत्री छन्दः । षड्जः स्वरः ।

सूर्यो'नो दिवस्पा'तु वातो' अन्तरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः ॥१॥

ऋग् १०:१२:१५८:१

सूर्यः । नः । दिवः । पातु । वातः । अन्तरिक्षात् ॥ अग्निः । नः । पार्थिवेभ्यः ॥१॥

तीनों लोकों के देवता क्रमशः (दिवः) द्युलोक का देवता (सूर्यः) सूर्य, (अन्तरिक्षात्) अन्तरिक्ष का देवता (वातः) वायु और (पार्थिवेभ्यः) पृथ्वी का देवता (अग्निः) अग्नि (नः) हमारी वहाँ के उपद्रवों से (पातु) रक्षा करें । प्राकृतिक बल हमारे ज्ञान, मानसिक व शारीरिक बल की वृद्धि में सहायक हों ।

दूसरे मन्त्र में हमारी रोगों से रक्षा के लिए प्रार्थना है ।

सौर्यश्चक्षुर्ऋषिः । सूर्यो देवता । २६ अक्षराणि । स्वराडार्ची गायत्री छन्दः । षड्जः स्वरः ।

जोषा' सवितर्यस्य' ते हरः शतं सवाँ अर्हीति । पाहि नो' दिद्युतः पतन्त्याः ॥२॥

ऋग् १०:१२:१५८:२

जोष । सवितुः । यस्य । ते । हरः । शतम् । सवान् । अर्हीति ॥ पाहि । नः । दिद्युतः । पतन्त्याः ॥२॥

हे (सवितः) सृष्टि के रचयिता! (यस्य) जैसे (ते) तेरा (हरः) तेज (शतम्) बहुतेरे (सवान्) सूर्य चन्द्र आदि को (अर्हीति) वश मे कर सकता है वैसे ही हमारी (जोष) प्रार्थना सुन कर, हम पर (पतन्त्याः) गिरने वाले (दिद्युतः) घातक रोगों से (नः) हमारी (पाहि) रक्षा कीजिए ।

तीसरे मन्त्र में हमारी आँखों की ज्योति को बल प्रदान करने के लिए प्रार्थना है ।

सौर्यश्चक्षुर्ऋषिः । सूर्यो देवता । २४ अक्षराणि । आर्षी गायत्री छन्दः । षड्जः स्वरः ।

चक्षु'र्नो देवः सविता चक्षु'र्न उत पर्वतः । चक्षु'र्धाता दधातु नः ॥३॥

ऋग् १०:१२:१५८:३

चक्षुः । नः । देवः । सविता । चक्षुः । नः । उत । पर्वतः ॥ चक्षुः । धाता । दधातु । नः ॥३॥

Synopsis

This composition contains prayers to the governing divinities of all three realms for our protection, especially for the protection of the sight in our eyes. We should be able to distinguish between different objects. However, we should be free from any kind of discriminatory tendencies.

Here begins the sixteenth Varga.

In the first mantra the sage offers prayers to the divinities of the three realms for our protection from the ills of their respective realm.

ṛiṣhiḥ sauryashchakṣhuḥ, **devataa** sooryaḥ, **vowels** 20, **chhandah** svaraad aarchee gaayatree, **svaraḥ** ṣhadjaḥ.

1. sooryono divaspaatu vaato antarikṣhaat, agnirnaḥ paarthivebhyaḥ.

sooryaḥ naḥ divaḥ paatu vaataḥ antarikṣhaat, agniḥ naḥ paarthivebhyaḥ.

Rig 10:12:158:1

May the divine powers of the three realms of the Universe, i.e. (sooryaḥ) Sun, the lord of (divaḥ) celestial realm, (agniḥ) Fire, the lord of the (paarthivebhyaḥ) earth, and (vaataḥ) Air, the lord of the (antarikṣhaat) space there between, (paatu) protect (naḥ) us from non-conducive things and turbulences from their respective realms. May the forces of Nature help us increase our knowledge and mental and physical strength!

In the second mantra the sage offers prayers for our protection from various diseases.

ṛiṣhiḥ sauryashchakṣhuḥ, **devataa** sooryaḥ, **vowels** 26, **chhandah** svaraad aarṣhee gaayatree, **svaraḥ** ṣhadjaḥ.

2. joṣhaa savitaryasya te haraḥ shatan savaaṅ arhati, paahi no didyutaḥ patantyaah.

joṣha savitaḥ yasya te haraḥ shatam savaan arhati, paahi naḥ didyutaḥ patantyaah.

Rig 10:12:158:2

O (savitaḥ) Creator! (yasya) As (te) your (haraḥ) brilliance can (arhati) control and outshine the lights from (shatam) numerous (savaan) suns and moons, similarly (joṣha) heed to our prayers and (paahi) protect (naḥ) us from (didyutaḥ) ailments (patantyaah) falling towards us.

In the third mantra the sage offers prayers for the maintenance of the sight in our eyes.

ṛiṣhiḥ sauryashchakṣhuḥ, **devataa** sooryaḥ, **vowels** 24, **chhandah** aarṣhee gaayatree, **svaraḥ** ṣhadjaḥ.

3. chakṣhurno devaḥ savitaa chakṣhurna uta parvataḥ, chakṣhurdhaataa dadhaatu naḥ.

chakṣhuḥ naḥ devaḥ savitaa chakṣhuḥ naḥ uta parvataḥ, chakṣhuḥ dhaataa dadhaatu naḥ.

Rig 10:12:158:3

(सविता) सूर्य (देवः) देव का प्रकाश (नः) हमें (चक्षुः) देखने में सहायता करे, (उत) ये हरे भरे (पर्वतः) पर्वत (नः) हमारी (चक्षुः) आँखों की ज्योति बढ़ाये, वह (धाता) परमात्मा भी (नः) हमारे (चक्षुः) नेत्रों को (दधातु) बल प्रदान करे ।

चौथे मन्त्र में हमारी आँखों में ज्योति के साथ साथ भेद करने की क्षमता भी बने रहने के लिए प्रार्थना है। सौर्यश्चक्षुर्ऋषिः । सूर्यो देवता । २३ अक्षराणि । निचृदार्षी गायत्री छन्दः । षड्जः स्वरः ।

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्यै तनूभ्यः । सं चेदं वि च पश्येम ॥४॥ ऋग् १०:१२:१५८:४

चक्षुः । नः । धेहि । चक्षुषे । चक्षुः । विख्यै । तनूभ्यः ॥ सम् । च । इदम् । वि । च । पश्येम ॥४॥

हमारे (चक्षुषे) नयनों में (चक्षुः) ज्योति (धेहि) स्थिर कीजिए । हमारे (तनूभ्यः) शरीरों को सब कुछ (विख्यै) अलग अलग पहचानने वाले (चक्षुः) नयन दिजिए ताकि (नः) हम (इदम्) यहाँ (सम्) पास (च) और (वि) दूर समान रूप से भली भाँति (पश्येम) देख सके ।

पाँचवे मन्त्र में भेद करने की क्षमता के साथ भेदभाव रहित रहने के लिए प्रार्थना है ।

सौर्यश्चक्षुर्ऋषिः । सूर्यो देवता । २२ अक्षराणि । विराडार्षी गायत्री छन्दः । षड्जः स्वरः ।

सुसंदृशं त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्य । वि पश्येम नृचक्षसः ॥५॥ ऋग् १०:१२:१५८:५

सुसंदृशम् । त्वा । वयम् । प्रति । पश्येम । सूर्य ॥ वि । पश्येम । नृचक्षसः ॥५॥

हे (सूर्य) सूर्य! (वयम्) हम (नृचक्षसः) मानव के हितकारी (त्वा) तेरे (सु) सुन्दर रूप को (प्रति) प्रतिदिन (संदृशम्) उदय से (वि) अस्त होते हुए (पश्येम) देखें । हमारी (संदृशम्) दृष्टि समभाव वाली व पक्षपात रहित हो ।

सोलहवा वर्ग समाप्त हुआ ।

May the (*devaḥ*) divine (*savitaā*) sunlight help (*naḥ*) our (*chakṣhuḥ*) sight! May (*uta*) these green (*parvataḥ*) mountains increase (*naḥ*) our (*chakṣhuḥ*) sight and may (*dhaataa*) the almighty also (*dadhaatu*) give strength to (*naḥ*) our (*chakṣhuḥ*) eyes.

In the fourth mantra the sage offers prayers for the sight in our eyes along with the ability to be able to distinguish different objects.

ṛiṣhiḥ sauryashchakṣhuḥ, **devataa** sooryaḥ, **vowels** 23, **chhandah** nichṛid aarṣhee gaayatree, **svaraḥ** ṣhaḍjaḥ.

4. chakṣhurno dhehi chakṣhuṣhe chakṣhurvikhyai tanoobhyaḥ,

sañ chedam vi cha pashyema.

Ṛig 10:12:158:4

chakṣhuḥ naḥ dhehi chakṣhuṣhe chakṣhuḥ vikhyai tanoobhyaḥ, sam cha idam vi cha pashyema.

O God! Please (*dhehi*) stabilize (*chakṣhuḥ*) the sight in (*naḥ*) our (*chakṣhuṣhe*) eyes; bless our (*tanoobhyaḥ*) bodies with strong (*chakṣhuḥ*) eyes that can (*vikhyai*) distinguish between things so that we can (*pashyema*) see equally well (*sam*) near (*cha*) and (*vi*) far.

In the fifth mantra the sage offers a prayer that while we have ability to distinguish between objects, we should still be devoid of any discrimination.

ṛiṣhiḥ sauryashchakṣhuḥ, **devataa** sooryaḥ, **vowels** 22, **chhandah** viraaḍ aarṣhee gaayatree, **svaraḥ** ṣhaḍjaḥ.

5. susandṛishan tvaa vayam prati pashyema soorya,

vi pashyema nṛichakṣhasaḥ.

Ṛig 10:12:158:5

susandṛisham tvaa vayam prati pashyema soorya, vi pashyema nṛichakṣhasaḥ.

O (*soorya*) Sun! May (*vayam*) we (*pashyema*) see (*tvaa*) your (*nṛichakṣhasaḥ*) benevolent (*su sandṛisham*) beauty from dawn to (*vi*) dusk (*prati*) everyday! May we be (*sandṛisham*) impartial and free from all preconceived notions!

Here ends the sixteenth Varga.